

ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СТІЙКОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: РЕЗУЛЬТАТИ ФОРМУВАЛЬНОГО ЕТАПУ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Калаур С. М.

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
вул. Максима Кривоноса, 2, Тернопіль, Україна
orcid.org/0000-0001-8099-9392
svitlanakalaur@gmail.com*

Окаєвич А. В.

*аспірант кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
вул. Максима Кривоноса, 2, Тернопіль, Україна
orcid.org/0000-0001-7160-0263
ana.okaievych@gmail.com*

Ключові слова: курсанти, формувальний експеримент, критерії, показники, рівні, освітній процес, вищий військовий навчальний заклад.

У статті представлено результати статистичного опрацювання даних педагогічного експерименту з формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. Визначено, що проведене експериментальне дослідження дало змогу проаналізувати та узагальнити статистичні показники діагностики, визначити рівень сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів, перевірити ефективність впровадження педагогічних умов формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів та виявити чинники, які справляють визначальний вплив на вдосконалення військово-професійної підготовки курсантів у вищих військових навчальних закладах.

Акцентовано увагу на забезпеченні адекватності та валідності діагностичного інструментарію оцінки рівня сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів під час навчання у вищих навчальних закладах, розроблення опитувальників для оцінки рівня виконання обов'язків курсантами на первинних посадах офіцерського складу під час проходження стажування та проведення аналізу академічної успішності курсантів протягом навчального року.

З'ясовано, що за результатами констатувального етапу експерименту наявне переваження низького та середнього рівнів сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів за всіма визначеними критеріями. Проведений аналіз одержаних результатів формуального етапу експериментального дослідження після впровадження в освітній процес виокремлених педагогічних умов та структурно-функціональної моделі формування емоційно-вольової стійкості свідчить про позитивні статистично достовірні зміни у рівнях сформованості емоційно-вольової стійкості за виокремленими критеріями: ціннісно-мотиваційним, когнітивно-практичним та діяльнісно-оцінним.

Здійснено перевірку одержаних результатів експериментального дослідження за допомогою методів математичної статистики шляхом обчислення дисперсій для визначення F-критерія Фішера, що дала змогу

підтвердити ефективність запроваджених в процес військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів педагогічних умов та структурно-функціональної моделі формування емоційно-вольової стійкості.

FORMATION OF EMOTIONAL AND VOCATIONAL STABILITY OF FUTURE OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE: RESULTS OF THE FORMATIVE STAGE OF THE PEDAGOGICAL EXPERIMENT

Kalaur S. M.

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University
Maksym Kryvonos str., 2, Ternopil, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8099-9392
svitlanakalaur@gmail.com*

Okaievych A. V.

*Postgraduate Student at the Department of Social Work
and Management of Socio-Cultural Activities
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University
Maksym Kryvonos str., 2, Ternopil, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7160-0263
ana.okaievych@gmail.com*

Key words: *cadets, formative experiment, criteria, indicators, levels, educational process, higher military educational institution.*

The article presents the results of statistical processing of the data of a pedagogical experiment on the formation of emotional and volitional stability of future officers in higher military educational institutions. It is determined that the experimental study allowed to analyze and summarize the statistical indicators of diagnostics, determine the level of formation of emotional and volitional stability of future officers, test the effectiveness of the implementation of pedagogical conditions for the formation of emotional and volitional stability of future officers and identify the factors that have a decisive influence on the improvement of military professional training of cadets in higher military educational institutions.

Attention is focused on ensuring the adequacy and validity of diagnostic tools for assessing the level of emotional and volitional stability of future officers during their studies in higher education institutions, developing questionnaires to assess the level of performance of duties by cadets in primary officer positions during internships, and analyzing the academic performance of cadets during the academic year.

It has been found that according to the results of the ascertaining stage of the experiment, there is a predominance of low and medium levels of emotional and volitional stability in future officers according to all the defined criteria. The analysis of the results of the formative stage of the experimental study after the introduction of the selected pedagogical conditions and the structural-functional model of the formation of emotional and volitional stability into the educational process shows positive statistically significant changes in the levels of emotional and volitional stability according to the selected criteria: value-motivational, cognitive-practical and activity-evaluative.

The obtained results of the experimental study were verified using the methods of mathematical statistics by calculating the variances to determine

the Fisher's F-criterion, which allowed to confirm the effectiveness of the pedagogical conditions and the structural and functional model of the formation of emotional and volitional stability introduced in the process of military professional training of future officers.

Постановка проблеми. Виклики російсько-української війни разом із сучасними інноваційними процесами, що відбуваються в системі військової освіти України, засвідчують, що майбутній офіцер під час виконання службово-бойових завдань в умовах впливу психотравмуючих чинників повинен володіти належним рівнем сформованості емоційно-вольової стійкості як передумови ухвалення ним виваженого управлінського рішення. У нашому баченні [3] досвід виконання офіцерами службово-бойових завдань під час російсько-української війни демонструє, що однією з проблем неналежного виконання обов'язків є вплив психотравмуючих чинників та недостатній рівень сформованості емоційно-вольової стійкості.

З огляду на зазначене одним з оптимальних варіантів розв'язання обумовленої проблеми є запровадження в освітній процес вищих військових навчальних закладів виокремлених педагогічних умов та структурно-функціональної моделі формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів та експериментальна перевірка її ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у процесі їхньої професійної підготовки досліджувались з огляду на потребу розв'язання актуальних питань у таких напрямках: складова частина готовності майбутнього офіцера до професійної діяльності, в основі якої лежить психологічна готовність (К. Аветісян, О. Булгакова, О. Колесніченко, Л. Кондрашова, М. Корольчук, В. Крайнюк, С. Кубицький, М. Кулакова, Н. Кучеренко, С. Кучеренко, Ю. Лісніченко, С. Нехаєнко, Є. Потапчук, Е. Сарафанюк, Л. Снігур, О. Столяренко, О. Хижняк, В. Ягупов та ін.), критерій професійної готовності майбутнього офіцера (В. Георгієв, В. Зубко, М. Карпушина, С. Костів, О. Лазоренко, Н. Лазаренко, Ю. Лісніченко, Є. Потапчук, А. Чудик, А. Шабалдак та ін.), професійно-важлива якість майбутнього офіцера (О. Багас, В. Вилко, Г. Гребенюк, В. Грицюк, Р. Демків, Г. Дзвоник, В. Дикун, М. Калашнік, М. Карпушина, Р. Ковальчук, О. Косолапов, С. Костів, А. Лиман, Г. Лук'янова, І. Окуленко, В. Осьодло, І. Приходько, О. Пшенична, Н. Юр'єва та ін.). Спільним для поглядів українських дослідників є визнання емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів основою для формування у них професійної готовності до виконання службово-бойових завдань.

Наголосимо на тому, що основу нашого дослідження становлять публікації військових педагогів В. Ягупова [7; 8; 9], О. Бойка [1; 2] та О. Капінуса [4; 5] щодо вагомості виваженого підходу до формування професіоналізму майбутніх офіцерів загалом та формування у них особистісних рис та якостей зокрема. Так, науковці одностайні в тому, що в умовах російсько-української війни військово-професійна підготовка майбутніх офіцерів має відбуватися у нерозривній єдності з діяльністю, що сприятиме формуванню їхньої психологічної готовності, де провідне місце посідає емоційно-вольова стійкість. З огляду на наведені аргументи у статті ми зосередимо увагу на результатах експерименту щодо її формування.

Мета статті полягає у статистичному опрацюванні та узагальненні отриманих емпіричних даних педагогічного експерименту щодо формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Актуальна потреба пошуку шляхів формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів в процесі військово-професійної підготовки обумовлює необхідність впровадження дієвих механізмів її формування, провідним з яких є реалізація виокремлених педагогічних умов та структурно-функціональної моделі формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів, а також перевірка її ефективності. Нами було встановлено, що з психолого-педагогічної точки зору дефініція «емоційно-вольова стійкість майбутніх офіцерів» трактується як інтегративна властивість особистості, що формується в процесі військово-професійної підготовки у спеціально створеному освітньому середовищі вищого військового навчального закладу, належний рівень сформованості якої забезпечує успішне виконання навчальних та службово-бойових завдань майбутніми офіцерами в умовах впливу психотравмуючих чинників.

Формування емоційно-вольової стійкості майбутнього офіцера відбувається в процесі військово-професійної підготовки з урахуванням особливостей, притаманних освітньому середовищу вищого військового навчального закладу, та є одним з пріоритетних завдань системи військової освіти України. З огляду на обумовлені вихідні положення загальна гіпотеза експериментального дослідження полягала в припущенні, що рівень сформованості емоційно-вольової

стійкості майбутніх офіцерів зростатиме за умов розроблення та впровадження у військово-професійну підготовку курсантів вищих військових навчальних закладів виокремлених педагогічних умов та структурно-функціональної моделі формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів. У ході дослідження було обґрунтовано та впроваджено спектр таких педагогічних умов: стимулювання мотивації та активізація пізнавальної активності майбутніх офіцерів до опанування професійними знаннями та вміннями; розвиток професійної суб'єктності майбутніх офіцерів та формування культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії у ВВНЗ; запровадження тренінгових технологій формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів.

Задля перевірки висунутої гіпотези дослідження та ефективності виокремлених педагогічних умов і структурно-функціональної моделі формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів проведено педагогічний експеримент, який здійснювався відповідно до програми експерименту та з урахуванням виокремлених критеріїв оцінки рівня сформованості емоційно-вольової стійкості майбутнього офіцера, таких як ціннісно-мотиваційний, когнітивно-практичний та діяльнісно-оцінний, а також відповідних показників та рівнів.

Діагностика сформованості компонентів емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів здійснювалась за допомогою такого інструментарію з урахуванням потреби забезпечення адекватності та валідності: методика визначення професійної спрямованості Дж. Голланда, методика «Мотивація досягнення успіху» А. Мехрабіана (в авторській модифікації), методика діагностики мотивації професійної діяльності К. Замфір у авторській модифікації, опитувальник Дж. Роттера для діагностики рівня суб'єктивного контролю. Діагностика окремих компонентів здійснювалась за допомогою авторських анкет та опитувальни-

ків, метою яких було з'ясування результатів квазіпрофесійної діяльності майбутніх офіцерів під час навчання, результатів виконання обов'язків на первинних посадах офіцерського складу в ході проходження стажування в частинах та підрозділах, а також академічної успішності курсантів протягом навчального року.

Формувальний етап експериментального дослідження полягав у впровадженні виокремлених педагогічних умов та структурно-функціональної моделі формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів в освітній процес вищих військових навчальних закладів та її експериментальній перевірці. Так, у технічному аспекті експеримент проводився упродовж 2021–2024 навчальних років з курсантами спеціальності 254 «Забезпечення військ (сил)» освітньо-професійної програми «Морально-психологічне забезпечення в частинах, на кораблях (за видами ЗС)» Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. До експерименту залучено курсантів, яких чисельно було об'єднано таким чином: до складу контрольної групи увійшло 58 курсантів, до складу експериментальної – 60.

Проведений аналіз одержаних результатів щодо з'ясування стану сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів в експериментальній та контрольній групах відповідно до визначених критеріїв – ціннісно-мотиваційного, когнітивно-практичного та діяльнісно-оцінного – на вхідному контролі формувального етапу експерименту засвідчив переваження низьких та середніх показників (табл. 1).

Узагальнення результатів щодо стану сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів на вхідному контролі формувального етапу експерименту вказує на переважання у курсантів як контрольної, так і експериментальної груп низького та середнього рівнів сформованості емоційно-вольової стійкості, підтвердженням

Таблиця 1

Результати діагностування рівня сформованості показників емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів на етапі вхідного контролю формувального етапу дослідження

Компоненти емоційно-вольової стійкості	Групи	Рівні сформованості емоційно-вольової стійкості (у балах)						СБ
		достатній (4 бали)		середній (3 бали)		низький (2 бали)		
		КК	%	КК	%	КК	%	
Ціннісно-мотиваційний	КГ	21	36,2	34	58,6	3	5,2	3,3
	ЕГ	20	33,3	35	58,3	5	8,3	3,3
Когнітивно-практичний	КГ	17	29,3	36	62,0	5	8,6	3,2
	ЕГ	18	30,0	35	58,3	7	11,7	3,2
Діяльнісно-оцінний	КГ	23	39,7	31	53,4	4	6,9	3,3
	ЕГ	24	40,0	30	50,0	6	10,0	3,3
Узагальнені показники	КГ	20	34,5	34	58,6	4	6,9	3,3
	ЕГ	21	35,0	33	55,0	6	10,0	3,3

чого є практично однаковий рівень сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів за усіма компонентами та відповідними їм критеріями.

Задля перевірки ефективності виокремлених педагогічних умов та структурно-функціональної моделі формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів, а також визначення динаміки позитивних змін проведено діагностування рівнів сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів відповідно до розроблених критеріїв та показників, після чого результати контрольної та експериментальної груп на формульованому етапі експерименту порівнювалися між собою, а також з відповідними результатами на етапі вхідного контролю експериментального дослідження.

Порівняння одержаних результатів в експериментальній та контрольній групах за рівнями сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів після завершення формульованого етапу експерименту дало змогу сформулювати такі припущення:

- емпіричні розподіли курсантів контрольної групи за рівнем сформованості емоційно-вольової стійкості на початку й після завершення експерименту відрізняються між собою на 0,1% бала;

- емпіричні розподіли курсантів експериментальної групи за рівнем сформованості емоційно-вольової стійкості на початку й після завершення експерименту відрізняються між собою на 0,4% бала;

– позитивна динаміка змін у розподілі курсантів експериментальної групи за рівнем сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів на початку й після завершення експерименту, що є результатом реалізації виокремлених педагогічних умов та структурно-функціональної моделі формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів, підтверджується методами математичної статистики.

Достовірність результатів експериментально-дослідної роботи доведено через використання методів математичної статистики шляхом обчислення дисперсій для визначення F-критерія Фішера [6, с. 293].

Достовірність отриманих результатів встановлено шляхом зіставлення показників емпіричного F-критерія Фішера для кожної категорії груп (F_{emp} – КГ) та (F_{emp} – ЕГ) з показниками теоретичного F-критерія (F_{krit}) [6, с. 437]. Оскільки в КГ та ЕГ була різна кількість курсантів, за стандартизованою таблицею F_{krit} для КГ має значення від 1,8 до 1,4 (за умови, коли число ступенів свободи перебуває в межах від 40 до 60 (кількість студентів у групі мінус 1), що відповідає кількості студентів у КГ – 58 осіб, а в ЕГ це $60 - 1 = 59$). Результати обчислення показників емоційно-вольової-стійкості для визначення F-критерія відображені в табл. 2, 3, 4 і 5, де (\bar{x}) – середнє арифметичне; ВК – вхідний контроль; ПК – підсумковий контроль; СБ – середній бал; f – кількість курсантів; Д – достатній рівень; С – середній рівень; Н – низький рівень.

Таблиця 2

Результати обчислень F-критерія для порівняння показників сформованості ціннісно-мотиваційного компонента емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів

Група – етап контролю (СБ)	Показники для визначення F-критерія						$\sum f(x_i - \bar{x})^2$	σ^2	F_{emp}
	f			$(x_i - \bar{x})$					
	Д	С	Н	Д	С	Н			
КГ-ВК – 3,155	12	43	3	0,845	-0,155	-1,155	13,603	0,235	1,176
КГ-ПК – 3,276	16	42	0	0,724	-0,276	-1,276	11,586	0,1998	
ЕГ-ВК – 3,183	16	39	5	0,817	-0,183	-1,183	18,984	0,316	1,362
ЕГ-ПК – 3,63	38	22	0	0,37	-0,63	-1,63	13,934	0,232	

Таблиця 3

Результати обчислень F-критерія для порівняння показників сформованості когнітивно-практичного компонента емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів

Група – етап контролю (СБ)	Показники для визначення F-критерія						$\sum f(x_i - \bar{x})^2$	σ^2	F_{emp}
	f			$(x_i - \bar{x})$					
	Д	С	Н	Д	С	Н			
КГ-ВК – 3,052	8	45	5	0,948	-0,052	-1,052	12,851	0,222	1,116
КГ-ПК – 3,207	13	44	1	0,793	-0,207	-1,207	11,517	0,199	
ЕГ-ВК – 3,083	15	35	10	0,917	-0,083	-1,083	24,583	0,4097	1,766
ЕГ-ПК – 3,633	38	22	0	0,367	-0,633	-1,633	13,933	0,232	

Таблиця 4

Результати обчислень F-критерія для порівняння показників сформованості діяльнісно-оцінного компонента емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів

Група – етап контролю (СБ)	Показники для визначення F-критерія							F_{emp}	
	f			$(x_i - \bar{x})$			$\sum f(x_i - \bar{x})^2$		σ^2
	Д	С	Н	Д	С	Н			
КГ-ВК – 3,069	9	44	5	0,931	-0,069	-1,069	13,725	0,237	1,134
КГ-ПК – 3,1897	14	43	1	0,810	-0,1897	-1,1897	12,147	0,209	
ЕГ-ВК – 3,033	13	36	11	0,967	-0,033	-1,033	23,933	0,399	1,75
ЕГ-ПК – 3,65	39	21	0	0,35	-0,65	-1,65	13,65	0,228	

Таблиця 5

Результати обчислень F-критерія для порівняння показників сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів

Група – етап контролю (СБ)	Показники для визначення F-критерія							F_{emp}	
	f			$(x_i - \bar{x})$			$\sum f(x_i - \bar{x})^2$		σ^2
	Д	С	Н	Д	С	Н			
КГ-ВК – 3,155	13	41	4	0,845	-0,155	-1,155	15,603	0,269	1,1496
КГ-ПК – 3,276	17	40	1	0,724	-0,276	-1,276	13,586	0,234	
ЕГ-ВК – 3,2	19	34	7	0,8	-0,2	-1,2	23,6	0,393	1,598
ЕГ-ПК – 3,567	34	26	0	0,433	-0,567	-1,567	14,734	0,246	

Висновки і перспективи подальших розробок у цьому напрямку. Отже, аналіз одержаних результатів з використанням статистичних методів обробки даних шляхом порівняння дисперсій і визначення критерія Фішера (F-критерія) засвідчив, що F_{emp} контрольної групи із значенням від 1,12 до 1,18 для усіх компонентів і відповідних показників сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів виходить за зазначені межі, тоді як для експериментальної групи F_{emp} з показниками від 1,36 до 1,76 підтверджує результативність запровадження виокрем-

лених педагогічних умов та структурно-функціональної моделі формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у освітній процес ВВНЗ.

Отримані результати вказують на результативність впроваджених педагогічних умов та структурно-функціональної моделі формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів.

Подальші перспективи дослідження полягають у розробленні методики розвитку емоційно-вольової стійкості офіцерів в процесі виконання службово-бойових завдань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О. Теорія і методика формування лідерської компетентності офіцерів Збройних сил України: монографія. Житомир: Вид. О. Євенок, 2020. 668 с.
2. Бойко О. Формування готовності до управлінської діяльності у майбутніх магістрів військово-соціального управління: дис. ... канд. пед. наук: спец 13.00.04. Київ, 2005. 244 с.
3. Калаур С., Окаєвич А. Особливості формування професійних якостей майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Теорія і практика підготовки конкурентоспроможного фахівця як вектор освітніх парадигм*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 29–30 вересня 2022 року). Тернопіль: ТНПУ, 2022. С. 174–177.
4. Капінус О. Методологія, теорія і методика формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів Збройних сил України: монографія. Житомир: Вид. О. Євенок, 2020. 600 с.
5. Капінус О. Соціальна відповідальність офіцера: монографія. Львів: НАСВ, 2019. 213 с.
6. Тверезовська Н., Сидоренко В. Методологія педагогічного дослідження: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 440 с.
7. Ягунов В. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2002. 560 с.
8. Ягунов В. Військова психологія. Київ, 2004. 656 с.
9. Ягунов В. Професійна суб'єктність, суб'єкт військово-професійної діяльності як інтегральний результат професійної підготовки офіцерів. *Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання*: монографія / за заг. ред. О. Дубасенюк. Житомир: Рута, 2016. С. 223–233.

REFERENCES

1. Boiko, O. (2020). *Teoriia i metodyka formuvannia liderskoi kompetentnosti ofitseriv Zbroinykh syl Ukrainy*: Monohrafiia. Zhytomyr: Vyd. O. Yevenok.
2. Boiko, O. (2005). *Formuvannia hotovnosti do upravlinskoj diialnosti u maibutnikh mahistriv viiskovo-sotsialnoho upravlinnia*: Dys. kand. ped. nauk. 13.00.04. K.
3. Kalaur, S., & Okaievych, A. (2022). Osoblyvosti formuvannia profesiinykh yakostei maibutnikh ofitseriv u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh. In *Teoriia i praktyka pidhotovky konkurentospromozhnoho fakhivtsia yak vektor osvitnykh paradyhm: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Ternopil, 29–30 veresnia 2022 roku)* (pp. 174–177). Ternopil: TNPU.
4. Kapinus, O. (2020). *Metodolohiia, teoriia i metodyka formuvannia profesiinoi subiektnosti maibutnikh ofitseriv Zbroinykh syl Ukrainy*: Monohrafiia. Zhytomyr: Vyd. O. Yevenok.
5. Kapinus, O. (2019). *Sotsialna vidpovidalnist ofitsera*: Monohrafiia. Lviv: NASV.
6. Tverezovska, N., & Sydorenko, V. (2020). *Metodolohiia pedahohichnoho doslidzhennia*: Navch. posib. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury.
7. Yahupov, V. (2002). *Pedahohika*: Navch. posibnyk. Kyiv: Lybid.
8. Yahupov, V. (2004). *Viiskova psykholohiia*. Kyiv.
9. Yahupov, V. (2016). Profesiina subiektnist, subiekt viiskovo-profesiinoj diialnosti yak intehralnyi rezultativ profesiinoj pidhotovky ofitseriv. In O. A. Dubaseniuk (Ed.), *Teoriia i praktyka profesiinoj maisternosti v umovakh tsilezhyttievoho navchannia*: Monohrafiia (pp. 223–233). Zhytomyr: Ruta.